

УДК 378.22.091.59.035:316.46-057.875

ЮРІЙ КРАЩЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

САМОРЕГУЛЯЦІЙНО-РЕФЛЕКСИВНИЙ КРИТЕРІЙ ВИХОВАНOSTІ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Охарактеризовано саморегуляційно-рефлексивний критерій вихованості лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування. Проаналізовано відповідні показники критерію: самопізнання, самоаналіз та аналіз діяльності інших, адекватна самооцінка, самоконтроль та саморегуляція. Визначено, що студентам важко здійснювати цілепокладання, аналіз, оцінювання та регуляцію власної лідерської та організаторської діяльності в студентському самоврядуванні.

Ключові слова: лідерські якості, система студентського самоврядування, рефлексія, самооцінка, самоаналіз, саморегуляція.

Постановка проблеми. У студентському віці відбувається перегляд ціннісно-духовних категорій, аксіологічна переорієнтація. Посилюється усвідомленість, об'єктивна позитивізація мотивів поведінки. Формуються і зміцнюються позитивні особистісні якості – відповідальність, почуття обов'язку, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уміння регулювати свої почуття, бажання, схильності. Разом з тим, до 20 років здатність людини до повносвідомої регуляції своєї поведінки остаточно ще не сформована. Тому інколи мають місце невмотивовані, флуктуаційні прояви негативної поведінки, неадекватних дій, протиправних учинків.

Наші дослідження засвідчують, що студентам важко здійснювати цілепокладання, планування, аналіз, оцінювання та регуляцію власної лідерської та організаторської діяльності. Значна частина майбутніх учителів, залучених до системи студентського самоврядування, діє під впливом інших осіб, не вміє доводити розпочату справу до логічного завершення, тобто має низький рівень вихованості саморегуляції.

У той же час, для лідера суттєве значення має адекватна самооцінка, оскільки саме вона є передумовою цілеспрямованого управління своєю поведінкою та поведінкою інших. Об'єктивна самооцінка сприяє балансу власних можливостей із зовнішніми вимогами, допомагає продуктивно взаємодіяти з іншими студентами. Проте, часто у майбутніх учителів спостерігаємо неадекватну самооцінку: завищену або занижену.

У контексті дослідження та виходячи з того, що орган студентського самоврядування має колективну природу, слушною є думка вчених: колектив, у якому керівник має адекватну самооцінку, інші працівники здебільшого об'єктивно себе оцінюють, а це, у свою чергу, дозволяє їм уникнути взаємних претензій, а також поліпшує колективний морально-психологічний клімат [6, с. 13-17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування не була предметом спеціального дослідження, хоча організаційні аспекти самоврядування студентів, проблеми їхньої соціалізації та самореалізації, становлення студентів як суб'єктів життєтворчості, виховання здатності до свідомої саморегуляції окреслено в дослідженнях

І. Беха, Т. Бондар, Т. Буяльської, М. Гриньової, О. Дубасенюк, Л. Жалдак (Маценко), І. Зязюна, А. Капської, В. Моргуна, К. Потопи, В. Радула, М. Сметанського, О. Сухомлинської, Н. Тарасевич, Г. Троцько та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На підставі теоретичного та емпіричного аналізу діяльності учасників студентського самоврядування розробити характеристики саморегуляційно-рефлексивного критерію, відповідні показники та рівні вихованості лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи феномен саморегуляції навчальної діяльності школярів, М. Гриньова приходять до висновку, що саморегуляція – це вміння людини бачити кінцеву мету діяльності, самостійно знаходити оптимальні шляхи її досягнення і добиватися здійснення [3, с. 4]. Результатом саморегуляції, стверджує М. Гриньова, є виховання цілеспрямованості, організованості, уміння володіти собою.

Деякі вчені розуміють саморегуляцію як найбільш розвинені за рівнем узагальнення досвіду ціннісні уявлення особистості про себе у зв'язку з різними суспільними, в тому числі й професійними, зв'язками та відносинами [9, с. 71].

Розглядаючи організаторську діяльність і лідерство в групі, Л. Уманський наголошує, що «через лідерство спрацьовує один із механізмів самовираження, самовизначення, розкриття оригінальності і творчих потенціалів особистості в колективі – групі високої соціально-психологічної зрілості» [11, с. 83].

Питання рефлексії розглядали І. Бех, П. Блонський, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн. Останній розумів рефлексію як певний рівень розвитку свідомості, за якого людина виходить за межі життєдіяльності й займає позицію поза нею, для судження про неї.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає саморефлексію як «самоаналіз, контроль власної інтелектуальної роботи, емоційного стану, поведінки» [2, с. 1101].

Основні функції рефлексії виокремлює І. Бех:

- породжувальна функція (спрямована на формування духовного «Я» особистості, усвідомлене стремління до саморозвитку);
- акмецентрована функція (визначає нескінченність духовного поступу особистості, примноження власних духовних багатств);
- самоутверджувальна функція (зумовлена викликами людського оточення, спрямована на самоутвердження та духовне зміцнення);
- самозахисна функція (пов'язана зі збереження суб'єктом свого «Я»);
- функція самоцінності (як провідний оптимізуючий фактор життя особистості);
- консолідує функція (гармонізуючий фактор внутрішньої структури суб'єкта, об'єднання складових «Я» в єдину гармонію);
- функція душевного умиротворення (сигналізує про внутрішні процеси емоційної рівноваги-нерівноваги в житті особистості та про місце рефлексії у них) [1, с. 11–13].

У контексті виховання лідерських якостей майбутніх учителів влучною є думка В. Семченка: найбільш складною є проблема формування рефлексуючої особистості, тобто людини, здатної до самоаналізу, самоконтролю [10].

На переконання Л. Кравець, переважна більшість дослідників єдина в думці, що рефлексія є основним механізмом особистісного самовдосконалення [5, с. 22]. Наприклад, С. Цуприк убачає в рефлексії індивідуальних якостей, саморегулюванні професійної діяльності ступінь оволодіння професією, дає можливість визначати причини успіхів і невдач, уносити необхідні корективи в діяльність, визначати перспективи професійного самовдосконалення, а також розвиває у майбутніх учителів здатність до саморегуляції [13, с. 41].

Взаємодія лідера і послідовників повинна мати рефлексивний характер. На цьому наголошують Ю. Кулюткін та Г. Сухобська: «рефлексивний характер, тобто постійне

відображення почуттів і думок вихованців, цілеспрямоване їх формування, збагачення і розвиток» [8, с. 35]. Лідери студентського самоврядування вчать розуміти один одного, самих себе, студентів, викладачів, таким чином переходячи до самовиховання лідерських якостей. Важливим є вміння читати в душах послідовників їх думки і почуття, щоб бачити наслідки своїх дій, передбачати зворотні ходи тих, на кого адресовано виховний вплив.

«Холодним способом» розуміння іншого називає рефлексію В. Леві [7, с. 69]. Рефлексія – це є відображення позиції, думок іншої людини через «вмислювання» в її міркування. Тобто, рефлексія у спілкуванні – це здатність уявляти себе на місці іншої людини, бачити, подумки програвати за неї ту чи іншу ситуацію. Це також і самоаналіз, осмислення механізмів власної діяльності.

Здатність до рефлексії як вміння подумки поставити себе на місце іншого є дуже цінним для учасників студентського самоврядування – майбутніх учителів. Ураховуючи це, виокремлюємо такі показники саморегуляційно-рефлексивного критерію вихованості лідерських якостей майбутніх учителів: самопізнання, самоаналіз, самооцінка, самоконтроль, саморегуляція, аналіз діяльності інших осіб. Структура саморегуляційно-рефлексивного критерію відображена на мал. 1.

Як стверджує В. Якунін, саморегуляція і самоуправління є найвищими показниками активності та самостійності людини, при яких реалізується активність суб'єкта, його потенційні можливості в організації управління власними діями [14, с. 49].

Отже, саморегуляційно-рефлексивний критерій вихованості лідерських якостей відображає здатність майбутніх учителів до самопізнання, самоаналізу, самооцінки, самоконтролю та саморегуляції власної діяльності в студентському самоврядуванні та аналізу діяльності інших осіб.

Діагностику саморегуляційно-рефлексивного критерію вихованості лідерських якостей майбутніх учителів проводили за допомогою кількох методик у Тернопільському національному педагогічному університеті імені В. Гнатюка, Луганського національного університету імені Т. Шевченка, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Короленка серед студентів II-III курсів протягом 2011/2012 навчального року.

1. Методика діагностики індивідуальної міри вираженості властивості рефлексивності (за А. Карповим) [4, с. 60-62]. Респондентам пропонується відповісти на 27 запитань. Варіанти відповідей від 1 (абсолютно невірно) до 7 (абсолютно вірно). Отримані бали переводяться в стени. Якщо результати виконання методики відповідають 7-ми чи більше стенам, це свідчить про високий рівень розвитку рефлексії, від 4 до 7 стенив – індикатори середнього рівня розвитку рефлексії, показники менше 4-х стенив – свідчення низького рівня розвитку рефлексивності. Як результати виконання даної методики ми отримали наступні дані: 47 % майбутніх учителів мають низький рівень розвитку рефлексії, 41 % – середній рівень і лише 12 % – високий рівень.

Одержані результати свідчать, що значна частина студентів спрямована на власну особистість, індивідуальні особливості, а також внутрішні конфлікти та проблеми. Можна стверджувати, що загальний потенціал для розвитку рефлексії майбутніх учителів, котрі залучені до діяльності в системі студентського самоврядування, існує, проте слабо розвинений та потребує цілеспрямованого виховання.

Рефлексія виступає в ролі одного з основних механізмів організації роботи студентського самоврядування, який можна визначити як рефлексивне управління, при якому майбутні вчителі обіймають позицію суб'єкта, здатного до управління власною діяльністю.

2. Тест «Вербальна діагностика самооцінки особистості» [12, с. 52-54]. Респондентам пропонується відповісти на 32 запитання за шкалою «дуже часто», «часто», «рідко» та «ніколи».

Результати тестування засвідчують, що близько 10 % майбутніх учителів мають високий рівень самооцінки. Це проявляється в упевненості в собі, адекватності

реагування на ймовірну критику з боку інших студентів чи викладачів. 51 % студентів мають середній рівень самооцінки, вони намагаються підлаштуватися під думку інших. Відповідно, 39 % майбутніх учителів знаходяться на низькому рівні самооцінки. Такі студенти хворобливо сприймають критичні зауваження, невпевнені в собі, їм важко дається прийняття будь-яких рішень, компліменти сприймаються ними через фільтр захисних бар'єрів і навіть негативізму.

3. Методика «Визначення стилю управління за допомогою самооцінки» [12, с. 323-326]. Діяльність майбутніх учителів у системі студентського самоврядування тісно пов'язана з умінням здійснювати управління на саморегуляційній основі. Тому ми запропонували студентам визначити стиль свого керівництва (спілкування) за допомогою даної методики. Респондентам запропоновано в стверджувальній формі відповісти на 60 запитань опитувальника. Підрахувавши номери відповідних тверджень, відповідно таблиці-ключа визначаємо міру вираження авторитарного, демократичного та ліберального стилю управління. Для 18 % майбутніх учителів характерний високий ступінь вираженості авторитарного стилю, 29 % – ліберального стилю та 53 % – демократичного стилю.

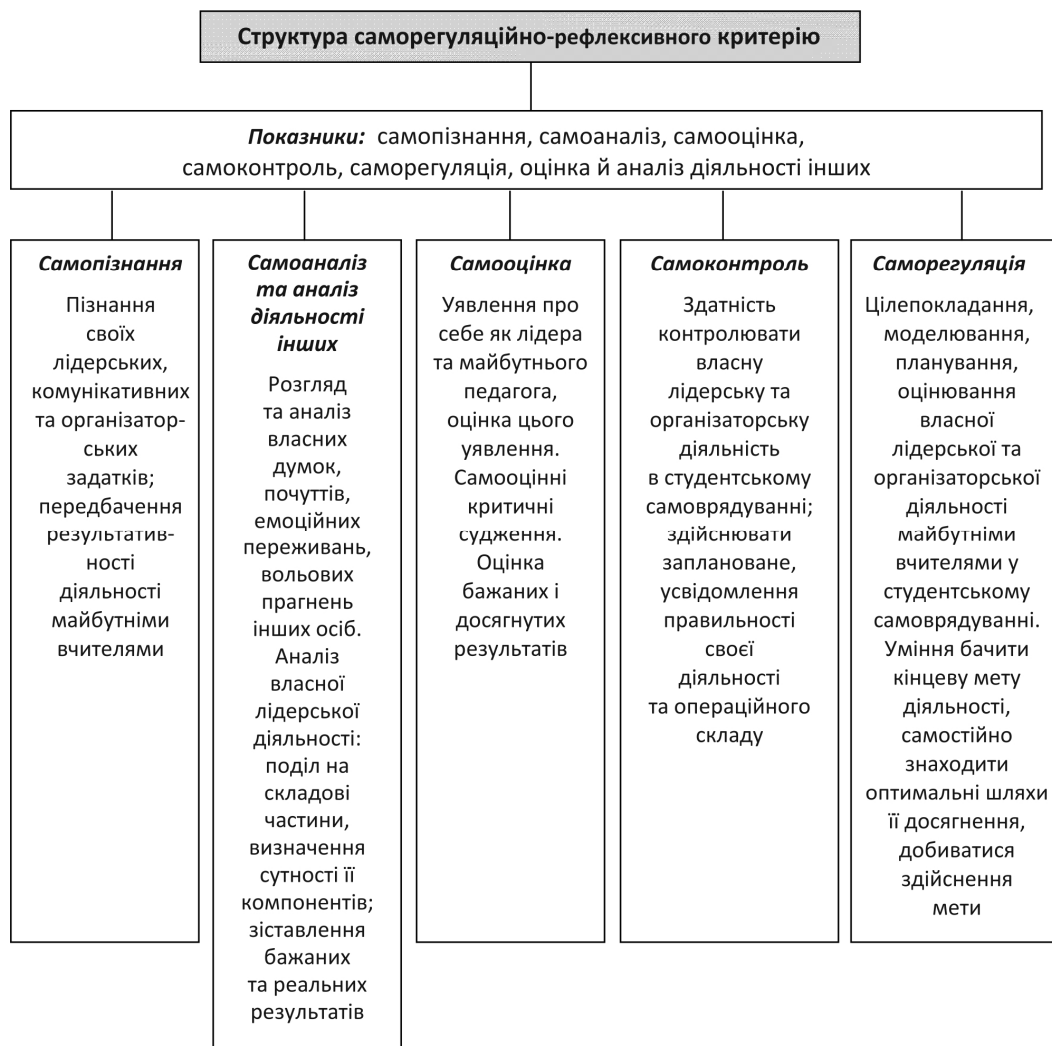
Студенти з високим рівнем вираженості авторитарного стилю керівництва можуть мати яскраво виражені лідерські якості, проявляти прагнення до одноосібного домінування, непохитні і рішучі в судженнях, енергійні та тверді у вимогах, не вміють враховувати ініціативу колег та давати їм самостійність, часто не враховують суспільну думку.

Майбутні вчителі з високим рівнем вираженості ліберального стилю керівництва часто байдужі до справ та інтересів студентського колективу, не бажають брати на себе відповідальність і приймати складні рішення, не вимогливі, самоусуваються від керування, схильні до потурання, загравання, панібратства.

Студенти з високим рівнем вираженості демократичного стилю проявляють уміння координувати і спрямовувати діяльність колективу для виконання певного завдання та досягнення цілі, надають самостійність своїм колегам по студентському самоврядуванню, вміють переконувати та надавати моральну підтримку, вміють попереджати конфлікти та створювати доброзичливу атмосферу.

Для ефективної діяльності в студентському самоврядуванні майбутнім учителям слід навчитися уміло поєднувати демократичний, ліберальний та авторитарний стилі керівництва (спілкування) в залежності від ситуації. Оптимальним для лідера студентського самоврядування вважається демократичний стиль. Уміння комбінувати та плідно використовувати поєднання стилів керівництва знадобиться студентам для майбутньої професійної педагогічної діяльності в навчально-виховних закладах.

Ідентифікувати саморегуляційно-рефлексивний критерій вихованості лідерських якостей майбутніх учителів допомогли відповіді студентів на запитання «Чи плануєш ти власну лідерську та організаторську діяльність у студентському самоврядуванні? Як саме?». Наведемо найтипівіші відповіді: «Так, планую, але як саме ще не вирішила» (Наталія К.), «Здебільшого планую під впливом зовнішніх обставин (прохання з деканату чи студентської ради)» (Олексій Г.), «Так, планую. Роблю акцент на креативність, усунення недоліків роботи попередників, уведення потрібних інновацій» (Катерина М.), «Намагаюся, але це слабо виходить» (Дмитро В.), «Стараюся планувати розвиток студентської ради за допомогою заходів, конференцій, тренінгів» (Катерина Я.). Відповіді студентів свідчать про недостатню вихованість саморегуляції в майбутніх учителів. Не всі студенти володіють навичками здійснення цілепокладання, планування та оцінювання власної лідерської та організаторської діяльності в студентському самоврядуванні. Досить значна частина майбутніх педагогів не вміє доводити розпочату справу до логічного завершення. Це підтверджує необхідність виховання самопізнання, самоаналізу, самооцінки, самоконтролю та саморегуляції в майбутніх учителів, залучених до діяльності в системі студентського самоврядування.

Мал. 1. Структура саморегуляційно-рефлексивного критерію

У той же час, для лідера суттєве значення має адекватна самооцінка, оскільки саме вона є передумовою цілеспрямованого управління своєю поведінкою та поведінкою інших. Об'єктивна самооцінка сприяє балансу власних можливостей із зовнішніми вимогами, допомагає продуктивно взаємодіяти з іншими студентами. Проте, часто у майбутніх учителів спостерігаємо неадекватну самооцінку: завищену або занижену.

У контексті дослідження та виходячи з того, що орган студентського самоврядування має колективну природу, слушною є думка вчених: колектив, у якому керівник має адекватну самооцінку, інші працівники здебільшого об'єктивно себе оцінюють, а це, у свою чергу, дозволяє їм уникнути взаємних претензій, а також поліпшує колективний морально-психологічний клімат [6, с. 13-17].

Тобто, якщо майбутні вчителі братимуть активну участь у кожному етапі діяльності студентського самоврядування – цілепокладанні, плануванні, аналізі, оцінюванні та корекції, – то зможуть підвищити рівень вихованості власної саморегуляції.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок із напрямку.

Аналіз теоретичних напрацювань та емпіричних досліджень дає підстави для характеристики рівнів вихованості лідерських якостей майбутніх учителів за саморегуляційно-рефлексивним критерієм – високого, середнього та низького.

Високий рівень вихованості лідерських якостей за саморегуляційно-рефлексивним критерієм характеризується показниками: самостійно пізнає свої лідерські та комунікативні задатки, аналізує власні думки, почуття; зіставляє бажані та дійсні результати своєї діяльності в студентському самоврядуванні; доводить розпочату справу до логічного завершення; уміє здійснювати цілепокладання, планування та оцінювання власної лідерської та організаторської діяльності.

Середній рівень вихованості лідерських якостей за саморегуляційно-рефлексивним критерієм проявляється так: пізнає свої лідерські та комунікативні задатки тільки за допомогою інших; у складних ситуаціях здатен до самоаналізу та осмислення своїх емоцій та вольових прагнень. Критичну самооцінку проявляє рідко. Уміє бачити кінцеву мету діяльності в студентському самоврядуванні, але досягти її без допомоги товаришів не може.

Низькому рівню вихованості лідерських якостей за саморегуляційно-рефлексивним критерієм притаманні наступні показники: не передбачає результативність своєї лідерської та організаторської діяльності, яка має хаотичний спонтанний характер; самооцінні критичні судження відсутні; саморегуляція власної діяльності не усвідомлюється, часто не доводить розпочатих справ до кінця, шукаючи причину цього в товаришах.

З метою цілісного виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування розроблена відповідна методика та молодіжний проект «Школа місцевого і студентського самоврядування «Лідер майбутнього», навчання в якому пройшли понад 350 старшокласників та студентів вищих навчальних закладів м. Полтави.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Рефлексія у духовному «Я» особистості / І. Д. Бех // Рідна школа. – 2011. – № 8–9. – С. 9–14.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с.
3. Гриньова М. В. Саморегуляція : навч.-метод. посіб. / М. В. Гриньова ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : АСМІ, 2008. – 268 с.
4. Карнелович М. М. Рефлексія учителів на етапі післявузовського образования : посobie / М. М. Карнелович. – Гродно : ГрГУ, 2009. – 67 с.
5. Кравець Л. М. Виховання саморефлексії у студентів вищих педагогічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Л. М. Кравець. – Рівне, 2009. – 248 с.
6. Кузьмин Е. С. Руководитель и коллектив : социально-психологический очерк / Е. С. Кузьмин, И. П. Волков, Ю. Н. Емельянов. – Л. : Лениздат, 1974. – 167 с.
7. Леви В. А. Искусство быть другим / В. А. Леви. – М. : Знание, 1981. – 207 с.
8. Моделирование педагогических ситуаций : проблемы повышения качества и эффективности общепед. подгот. учителя / [Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская, Я. И. Петров и др.] ; под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М. : Педагогика, 1981. – 120 с.
9. Профессиональная деятельность молодого учителя : социально-педагогический аспект / под ред. С. Г. Вершловского, Л. Н. Лесохиной. – М. : Педагогика, 1982. – 144 с.
10. Семиченко В. А. Психология личности : модульный курс (лекции, практ. занятия, задания для самостоятельной работы) : для препод. и студ. / В. А. Семиченко. – К. : Видавель Ешке О. М., 2001. – 427 с.
11. Уманский Л. И. Психология организаторской деятельности школьников : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / Л. И. Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
12. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
13. Цуприк С. І. Підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів до роботи в літніх оздоровчих таборах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Світлана Іванівна Цуприк. – Вінниця, 2011. – 223 с.
14. Якунин В. А. Педагогическая психология : учеб. пособие / В. А. Якунин. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А. : Полиус, 1998. – 639 с.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2014.

Кращенко Ю.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленко, Україна

САМОРЕГУЛЯЦИОННО-РЕФЛЕКСИВНЫЙ КРИТЕРИЙ ВОСПИТАННОСТИ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В СИСТЕМЕ СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Охарактеризован саморегуляционно-рефлексивный критерий воспитанности лидерских качеств будущих учителей в системе студенческого самоуправления. Проанализированы соответствующие показатели критерия: самопознание, самоанализ и анализ деятельности других, адекватная самооценка, самоконтроль и саморегуляция. Определено, что студентам трудно осуществлять целеполагание, анализ, оценку и регуляцию собственной лидерской и организаторской деятельности в студенческом самоуправлении.

Ключевые слова: лидерские качества, система студенческого самоуправления, рефлексия, самооценка, самоанализ, саморегуляция.

Krashchenko Y.

Poltava national pedagogical university named after V. Korolenko, Ukraine

SELFREGULATIVE-REFLEXIVE CRITERION OF LEADER QUALITIES BREEDING OF FUTURE TEACHERS IN THE SYSTEM OF STUDENT SELF-GOVERNMENT

The selfregulative-reflexive criterion of leader qualities breeding of future teachers in the system of student self-government is described. The appropriate indexes of the criterion, such as self-knowledge, self-examination and analysis of the group members' activity, adequate self-appraisal, self-control, and self-regulation are analysed. It is determined that students face difficulties in setting up objectives, analysing, evaluation, and organizing activities of student self-government.

Keywords: criterion, leader, leader qualities, system of student self-government, future teacher, reflection, self-appraisal, self-regulation.